

بر بال پروانه‌ها

گزیده‌های کو
از کلاسک تا مدرن

برگزیده و برگردان
ابوالقاسم اسماعیل پور

On the Wings of Butterflies
(A Selection of Haiku Poetry)
A Persian Translation by A. Esmailpour

سرشناسه: اسماعیل پور، ابوالقاسم، ۱۳۳۳ --
عنوان و نام پدیدآور: بر بال پروانه‌ها: گزیده‌هایکو از کلاسیک تا مدرن
برگزیده و برگردان: ابوالقاسم اسماعیل پور،
مشخصات نشر: تهران: پیکره، ۱۳۹۳
مشخصات ظاهری: ۲۱۲ ص
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۶۷۲۸-۴۴-۵
وضعیت فهرست‌نویسی: فیا
موضوع: شعر ژاپنی -- ترجمه شده به فارسی -- مجموعه‌ها
موضوع: هایکو -- ترجمه شده به فارسی -- مجموعه‌ها
موضوع: شعر فارسی -- قرن ۲۰ -- ترجمه شده از ژاپنی
رده بندی کنگره: ۱۳۹۳ ق ۵الف ۵۷۷ PL
رده بندی دیویی: ۸۹۵/۶۱۵۰۸
شماره کتابشناسی ملی: ۳۷۲۶۲۰۴

(پیکره)

بر بال پروانه‌ها
گزیده‌هایکو از کلاسیک تا مدرن

برگزیده و برگردان: دکتر ابوالقاسم اسماعیل پور
مدیر هنری: خشایار فهمی
طرح روی جلد: محمدحسن حامدی
صفحه آرای: مینا حامدی
چاپ نخست: ۱۳۹۴
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۱۶۰۰۰ تومان
لیتوگرافی: نقش سبز - چاپ و صحافی: مینا
نشر پیکره: تهران، خیابان آزادی، ابتدای خیابان آذربایجان، پلاک ۱۰۳۴، واحد ۳.
تلفن: ۶۶۰۳۸۴۱۹

E-mail: peikarehpub@gmail.com
www.peikarehpub.com

فهرست

دییاجه مترجم ۷

بخش اول: هایکوهای کلاسیک ۲۵

بخش دوم: هایکوهای مدرن ۷۹

بخش سوم: هایکوهای مدرن در آمریکای شمالی ۱۷۱

مآخذ ۲۰۶

د بیباچه مترجم

هایکو نوعی شعر کوتاه ژاپنی است با سه مصراع، شامل هفده هجا یا اُنْجی^۱ که نمادهای صوتی ژاپنی اند. هر چند تانکا، نوع دیگر شعر کهن ژاپنی، در سده های ۷ و ۸ میلادی به اوج رسید و در سده های بعد نیز ادامه یافت، اما شعر برتر ژاپنی از سده ۱۷ میلادی به بعد، هایکو بود که توانست بسیاری از شاعران ژاپنی را جذب کند و تا قرن بیستم ادامه یابد و هنوز در ژاپن و کشورهای دیگر مثل امریکای شمالی، کانادا و... به حیاتش ادامه می دهد.

هایکو عصاره اندیشه های شاعرانه ذن - بودیسم و تفکرات دائویی از سده ۱۷ میلادی به بعد است که به تصاویر طبیعی و به خود طبیعت گره خورده است. هر ذره ای از طبیعت از دید شاعر هایکو سراپنهان نیست، حتی اگر خیلی ناچیز باشد. لحظه لحظه حیات، مثل افتادن یک برگ یا غنچه از درخت یا

1. Onji

گل، حتی یک قطره شبنم یا حرکت مورچه و غیره برای شاعر اهمیت دارد و محرک روح و جان اوست. برف، شکوفه‌های گیلاس و آلبالو، پروانه، سنجاقک، قورباغه، سوسک، عنکبوت، انواع گیاهان و میوه‌های وحشی، باران، فصول، ابرهای خیال‌انگیز، خورشید و ماه و ستارگان و صدها پدیده طبیعی دیگر، ذهن شاعر را به خود مشغول می‌دارد.

شاعر هایکوسرا «سر بر سنگ می‌نهد» و با طبیعت یگانه می‌شود؛ ماه گذرنده در آسمان را شکار می‌کند، با امواج، ابر و سیلاب‌ها یگانه می‌شود؛ در جست‌وجوی محبوب، به هر دری می‌زند؛ تماشای مرغابی‌های وحشی، علف‌ها، آبگیر، شاهگاه و صخره‌زاران، آبی او را رها نمی‌کنند و او همواره بر ناپایداری جهان می‌موید.

هایکو، بهترین قالب شعر دوره ادو^۱ (۱۸۶۸-۱۶۰۳م.)، شامل سه مصرع ۵-۷-۵ هجایی، مجموعاً هفده‌هجایی، است. این قالب، خود از قالب تانکای سده ۱۴ میلادی پدید آمد. مجموعه به هم پیوسته شعرهای کوتاه ژاپنی سده ۱۵ تا ۱۹ میلادی را هایکای^۲ می‌نامند. این گروه از شعرها معمولاً ۳۶، ۵۰ یا حتی ۱۰۰ بند می‌تواند داشته باشد و شامل ۱۴ تا ۱۷ هجای آنجی است. سرودهای هایکای را چند شاعر به صورت گروهی و فی‌البداهه می‌سرودند. این شکل شعر توسط باشو^۳ (۱۶۹۴-۱۶۴۴م.) رواج یافت. هایکای خود تلخیص "haikai no renga" به معنی (شعرهای به هم پیوسته و طنز آمیز) است. اما واژه هایکای یک اصطلاح کلی برای همه هایکوهای ژاپنی نیز هست.

شاعران ابداع‌کننده هایکو هدف‌شان رهایی از پیچیدگی‌های قواعد تانکا بود و به نوعی می‌خواستند آزادانه‌تر شعر بسارند و از الهام و عوام‌گرایی زبان تانکا پرهیز داشتند. در رأس این شاعران، باشو قرار داشت که می‌خواست شعر را به زندگی روزمره بازگرداند. او زبان و تخیلی ساده‌تر و درعین حال

شاعرانه‌تر را به کار گرفت. مثلاً گنجشک را به جای بلبل و حلزون را به جای شکوفه در هایکوهاای خود وصف می‌کرد؛ چون بلبل و شکوفه در اشعار تانکا در طی سده‌های متمادی، دیگر جنبهٔ تابو یافته بود. هایکوسرایان از عبارات و تعبیرات روزمره در سروده‌های خود بهره گرفتند و زبانی ساده، صریح و زیبا آفریدند و در عین حال، پیوند خود را از طبیعت ناب نگه‌داشتند و گوهر آفرینش را به زبانی دیگر ستودند. یک شعر کوتاه سه مصراعی و هفده هجایی هایکو می‌توانست عظمت جهان و طبیعت را در خود بگنجاند. در اینجا تأثیر بارقه‌های شهودیِ ذن - بودیسم را آشکارا می‌توان مشاهده کرد و در معروف‌ترین هایکوی باشو می‌توان دید:

آبگیری قدیمی
غوک می‌پرد در آن -
صدای آب.

در مصرع اول، حس ثابت و تغییرناپذیری به انسان دست می‌دهد، ناگهان در یک لحظه، پریدن غوک (در مصرع دوم) این حس را می‌شکند و حس تغییرپذیری را با صدای آب القا می‌کند.

بوسون^۱ (۱۷۸۳-۱۷۱۶ م.)، دیگر شاعر معروف هایکو و آفرینندهٔ سبک ته‌مئی^۲، شکوه و عظمت را بر نرمی و آرامش باشو ترجیح می‌داد و رنگ‌های محسوس را بیشتر از نمادپردازی ذهنی او دوست داشت.

ایسا^۳ (۱۸۲۷-۱۷۶۳ م.)، دیگر شاعر بر آوازهٔ هایکو، این نوع شعر را به سطحی رساند که آدم‌های عادی هم بتوانند با آن ارتباط برقرار کنند و مانوس شوند. او بی‌رحمی انسان را در برابر طبیعت و موجودات زنده به استهزای گرفت.

کاربرد تعبیرات شاعران برتر هایکو باعث شد که مضامین، رنگی تازه به خود گرفتند. مثلاً غوک در هایکوهای باشو مضمون بهار است و کک در هایکوهای ایسا فصل تابستان را القا می کند. تعبیرات رایج دیگر عبارت اند از، شکوفه های گیلاس (= بهار) جیر جیرک (= تابستان) خرمن ماه به معنی پاییز و باران تند و سرد به معنی زمستان.

در نیمه دوم دوره ادو، نوع دیگری در شعر ژاپن پدید آمد که سن ریو^۱ نام داشت. سن ریو نیز مانند هایکو هفده هجایی و مضمون و سبک آن نامحدود و آزاد بود، اما کاربرد زبان عامیانه در آن بیشتر شده بود. سن ریو دیگر آن لحن و عرفان هایکوهای باشو را نداشت و به جای توصیف زیبایی طبیعت، به تحریفات، شکست ها و ناملایمات انسان می پرداخت.

هر چند شعر مدرن ژاپن در ۱۸۶۸ میلادی (دوره میجی^۲) در پی سه قالب مهم شعر کهن - تانکا، هایکو و سن ریو - پدید آمد، اما در عصر مدرن نیز هایکو به حیاتش ادامه داد و هنوز هم رواج و محبوبیت دارد. شیکی^۳ (۱۹۰۲ - ۱۸۶۸ م.) در نیمه دوم قرن ۱۹ میلادی، هر دو نوع شعر تانکا و هایکو را رواج داد و از نو زنده کرد. او با تکیه بر مضمون پیوند با طبیعت و تصاویر واقعی، احیا کننده هایکو به شمار آمد.

هایکوهای کلاسیک و شاهکارهای سه چهره درخشان هایکوی ژاپنی، باشو، بوسون و ایسا حدود ده تا پانزده بار به زبان های غربی ترجمه شده است، اما ترجمه های کمی از هایکوهای عصر مدرن در دست است. هایکوی مدرن تا چندی پیش ناشناخته بود و بسیاری از شاعران معاصر هایکو سرادر پرده ابهام ماندند و آثارشان بررسی و تحلیل نشد. شیکی، احیا کننده هایکو، در اصل لقب ماسانو کا نو سورو^۴ بود. این لقب به معنی «فاخته» است که در باور عوام، پرنده ای است که حتی اگر خون از منقارش

جاری شود، به آوازش ادامه خواهد داد. این لقب کاملاً برازندهٔ شیکی بود. چون او هم ادامه‌دهندهٔ هایکو بود و هم به سبب بیماری سل، خون از ریه‌اش جاری می‌شد. شیکی و پیروانش می‌خواستند انقلابی در هایکو پدید آورند تا به کهنگی و جمود هایکوهای آغاز قرن ۱۹ میلادی پایان دهند. آنان می‌گفتند که می‌خواهند مستقیماً به عواطف و آگاهی تکیه کنند؛ و واژه‌های کهن یا تعبیرات عامیانهٔ شعر مدرن را در هایکو و حتی وام‌واژه‌های چینی و غربی را در شعرشان به کار می‌بردند. هایکوسرایان مدرن به هایکوهای باشو و دیگر شاعران کلاسیک متکی نبودند و زبان تازه‌ای را به کار گرفتند، اما در عین حال، هایکوسرایان کهن را سخت می‌ستودند تا بقای هایکو را تضمین کنند. آنها ماهای یادبود برای باشو ساختند و او را در ردیف ایزدان شینتو و حکیمان بودایی قرار دادند. اما به نظر شیکی، شعر باشو بسیار منفعل است و نمی‌تواند زیبایی و سرشت ناب طبیعت را نشان دهد و تنها متکی به تجربه‌های فردی اوست. شعر باشو همچنین فاقد پیچیدگی، شوریدگی و تخیل شگرف است. پس شیکی به هایکویی روی آورد تا زندگی پیچیدهٔ انسان مدرن را بیان کند. او شیوهٔ بوسون را ترجیح داد و هایکوسرایان مدرن نیز از او پیروی کردند. به نظر آنان، بوسون چهره‌هایی داشت که باشو نداشت. هایکوهای بوسون رنگین، باشکوه، خیال‌انگیز و پیچیده بود.

هدف دیگر هایکوسرایان مدرن، پرهیز از جنبهٔ تعلیمی هایکو بود. آنان جنبهٔ زیبایی‌شناسانه و هنری هایکو را بر جنبهٔ عرفانی، اخلاقی و تعلیمی آن ترجیح می‌دادند. آنان می‌گفتند: «هایکو بخشی از ادبیات است و ادبیات خود بخشی از هنر است. پس، ارزش غایی ادبیات، زیبایی است. ارزش غایی ادبیات، خود ارزش غایی هایکو نیز به شمار می‌رود.» بنابراین، هدف شاعر هایکو زیبایی آفرینی و کشف زیبایی طبیعت و حیات انسانی است.

شیکی زیبایی بیشتری در طبیعت می‌دید تا در حیات آدمی؛ و بر اهمیت

واقع گرایی در این رابطه تأکید داشت و می گفت: «سراینده هایکو نمی تواند کار مناسبی انجام دهد مگر آنکه با صحنه های زیبای طبیعت مواجه گردد و به شکلی واقعی از آنها نسخه برداری کند.» اما در مورد زیبایی در حیات انسان، شیکی طرفدار واقع گرایی گزینشی بود. چون او حیات آدمی را آمیزه ای از زیبایی و زشتی می دانست و می گفت: «وظیفه شاعر هایکو این است که به شیوه ای منظم چیزهای زیبا اما نامنظم را به قاعده در آورد و به شیوه ای هماهنگ، جواهرات از هم گسسته را به هم پیوند دهد. شاعر وقتی پیرامون یک صحنه واقعی هایکو می سراید، باید اجزای زشت آن را بزداید و پاره های زیبا را برگزیند.» امروز این اندیشه در نظر مابسی ساده و بدیهی می نماید، اما از یاد نبریم که شیکی این سخن را در قرن ۱۹ میلادی، حدود ۱۵۰ سال پیش، گفته؛ آن هم در زان که قرن ها سنت شعری کهن را پشت سر داشته است.

سخن شیکی تحول دیگری در پی داشت و آن عبارت است از تمایز بین هایکوی کهن و هایکوی نو. این خود در استقلال هایکو به مثابه یک شعر دخیل بود. در زمان او هایکای هنوز رواج داشت. شاعر اول می بایست یک هوکو (hokku = بند اول هایکای) می سرود و بقیه را دیگران به ترتیب تکمیل می کردند. او معتقد بود که این شیوه هایکو سرایی آزادی و خودمختاری شعر و هویت شاعر را زیر سؤال می برد. پس او جمله ای گفت که هایکو سریان معاصرش را تکان داد. او گفته بود: «هوکو که به قلم یک شاعر نوشته شده، خودش شعر کامل است، اما هایکایی که گروهی از شاعران می سرایند، شعر نیست.» او برای آنکه یک شعر ۵-۷-۵ هجایی را از هوکوی کهن متمایز کند، اصطلاح «هایکو» را پیشنهاد کرد. هر چند این واژه قبلاً وجود داشت، اما به ندرت به کار می رفت. از آن پس، هایکو با مفهوم جدیدش از نو احیا شد.

بنابراین، شعر هایکو از زمان شیکی به بعد شعری است هفده هجایی با واژه یکی از فصول چهار گانه مثل ایام پیشین. اما شعری است کاملاً آزاد از قواعد

سنتی. شاعر آزاد است به طور انفرادی، زیبایی طبیعت یا زندگی آدمی را مشاهده کند و درباره‌اش هایکو بسراید. او در شیوه دیدن زیبایی و در وصف آن کاملاً آزاد است. پس شعر می‌تواند هریک از انواع زیبایی، چه رنگین یا بی‌رنگ، ساده یا پیچیده را نشان دهد. ارزش شعر در فردگرایی، استقلال و در میزان آزادی آن از کلیشه‌هاست. هر شعر خوب همیشه مضمونش نو است و عواطف و احساساتش طراوت دارد. این یک هایکوی واقعی است و با هوکوی کهن تفاوت دارد.

مرگ نابهنگام شیکی در ۱۹۰۲ میلادی به جنبش شعر آزاد پایان بخشید. چون این جنبش پیروان بسیار یافت که راهش را ادامه دادند. گروه هایکوی شیکی مجله‌ای به نام فاخته تأسیس کردند که اعتبار ویژه‌ای یافت. از این گذشته، خود او شاگردانی تربیت کرد که مستعد و مشتاق بودند و پس از مرگ استاد، جنبش را رهبری کردند.

از میان شاگردان شیکی، دوش بر جسته‌تر بودند: کاواهیگاشی هکی گودو^۱ و تاکاهاما کیوشی^۲. هکی گودو مشتاق‌تر و توانمندتر بود و رهبری جدید هایکوی آزاد بر دوش او افتاد. او جانشین استادش شد و سردبیری صفحات هایکوی روزنامه نیون را بر عهده گرفت و به عنوان منتقد هایکو به شهرت رسید و خودش نیز در زمره هایکو سربانان پر آوازه ژاپن قرار گرفت. او به تجربه‌های تازه در هایکو دست یافت و هایکو با قالب شعر آزاد (vers libre) را به کرسی نشاند.

دست‌آورد دیگرش این بود که تمرکز در موضوع هایکو یا موضوع محوری را حذف کرد و شاعر را در دگرگونی موضوع حتی در یک پاره هایکو آزاد گذاشت تا به چیزها و پدیده‌های طبیعی نزدیک‌تر شود و زیبایی آنها را لمس کند، بی‌آنکه از قواعد پیش ساخته کمک گیرد.

1. Kawahigashi Heikigodo 2. Takahama Kyoshi